

**FATAMORGANA
ISLAMSKA
UMJETNOSTI:
RAZMIŠLJANJA
O PROUČAVANJU
JEDNE OPSEŽNE
OBLASTI
(III.)**

Sheila S. BLAIR, Jonathan M. BLOOM

(„The mirage of Islamic art: reflections on the study of an unwieldy field“, Art Bulletin, 00043079, Vol. 85, „College Art Association of America“, 2003.)

MEDIJ

Medij likovnog izraza je još jedan rašireni način razmatranja islamske umjetnosti. Hijerarhija medija u islamskoj umjetnosti razlikuje se od ostalih umjetničkih tradicija: arhitektura i oslikavanje rukopisa igraju ulogu sličnu onima u ostalim tradicijama, dok “manje”, “dekorativne” ili “portativne” umjetnosti – svi ovi termini doimlju se pomalo pejorativnim, ali nije jednostavno naći neki zamjenski termin – igraju znatno značajniju ulogu u islamskoj umjetnosti, i dok skulptura gotovo da i ne postoji, a slikarstvo na platnu ili daski relativno je kasna i ograničena pojava. U ovom smislu, islamska umjetnost pruža koristan korektiv kategorijama razvijenim u proučavanju zapadne umjetnosti. Naprimjer, Muhammad ibn el-Zejn bio je toliko ponosan na svoj rad na veličanstvenoj bronzoj zdjeli s intarzijama iz zbirke u “Louvreu” (poznate pod imenom “Baptistère de Saint-Louis”/”Krstionica sv. Luja”) da se na njoj potpisao na nekoliko različitih mjesta.¹ Slično tome, par podudarnih “ardabil”-čilima iz zbirki u Londonu i Los Angelesu, prekrivenih spiralnim prepletima cvijeća i loze, osmislio je majstor Meksud iz Kašana i oni su izvedeni milionima čvorova koje je uvezivao čitav tim tkalaca.² Zašto se zdjela, čija je namjena vjerovatno bila sakupljanje vode prilikom pranja ruku, ili prostirači za molitveni prostor, ne bi smatrali umjetničkim djelom poput slike ili skulpture? Samo zato što su imali neku namjenu?

Većina primjera islamske umjetnosti sada je u muzejima, bibliotekama i privatnim zbirkama, tako da su katalozi (o kojima je bilo riječi) prirodno i referentni izvor. Uz to, da bi predstavili pojedini medij, znanstvenici istražuju i niz drugih pristupa.

Arhitektura je neosporno najvažniji medij islamske umjetnosti i najznačajnija recentna knjiga o islamskoj arhitekturi je mjerodavno istraživanje Roberta Hillenbranda.³ Strukturirano tipološki, ovo istraživanje bavi se svakom kategorijom – džamijom, munarom, turbetom, da nabrojimo tek nekoliko – po hronološkoj i regionalnoj osnovi, iako isključuje “periferne” regije poput Tropske Afrike, Indije i

1 Rice, 1953.

2 Donald King, „The Ardabil Puzzle Unravelled“, „Hali“, br. 88 (1996.): 88-92

3 Robert Hillenbrand, „Islamic Architecture: Form, Function and Meaning“ (Edinburgh: „Edinburgh University Press“, 1994.)

“Baptistère de Saint-Louis”/”Krstionica sv. Luja” - detalj

Jugoistočne Azije. Ova knjiga ne samo da zamjenjuje ranije slikovnice, već uzdiže temu na znatno višu intelektualnu razinu zato što je autor uskladio pronicljive i često prodorne formalne analize sa dubokim i suptilnim razumijevanjem islamske historije i kulture.⁴

Bez obzira na popularnost islamske arhitekture, tek je nekoliko autora poslije Creswella, Popea i Georges-a Marçaisa pokušalo napisati prikaze istraživanja arhitekture neke regije.⁵ Postoji nekoliko djelimičnih izuzetaka. Dva toma u “Cambridge ediciji” o historiji Indije, naprimjer, “pokrivaju” aspekte indijske islamske arhitekture (i umjetnosti).⁶

Posebno je vrijedna knjiga Catherine Asher o arhitekturi mogulskog perioda, jer uključuje

4 Za nešto tradicionalnije pristupe, vidjeti: John D. Hoag, „Islamic Architecture“ (New York: „Harry N. Abrams“, 1975.); George Michell, izd. „Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning“ (London: „Thames and Hudson“; New York: „William Morrow“, 1978); Henri Stierlin, „Architecture de l’Islam de l’Atlantique au Gange“ (Fribourg: „Office du Livre“, 1979); i Richard Yeomans, „The Story of Islamic Architecture“ (New York: „New York University Press“, 2000.)

5 Georges Marçais, „Architecture musulmane d’occident“ (Paris: „Arts et Métiers Graphiques“, 1954.); Creswell, „The Muslim Architecture of Egypt“, 1952.-1959., i Arthur Upham Pope, „Persian Architecture: The Triumph of Form and Color“ (New York: „George Braziller“, 1965.)

6 Catherine B. Asher, „Architecture of Mughal India“ (Cambridge: „Cambridge University Press“, 1992.); i George Michell i Mark Zebrowski, „Art and Architecture of the Deccan Sultanates“ (Cambridge: „Cambridge University Press“, 1999.)

građevine koje su podigli nemuslimani u vrijeme mogulskoga perioda, proširujući time definiciju "islamske umjetnosti". Problem ove knjige – i edicije – predstavljaju male i mutne fotografije. Tanak, ali koristan pregled mogulske arhitekture Ebba Kocha popraćen je ilustracijama, očito s namjerom da bi se izazvao entuzijizam spram ove teme.⁷

Većina autora usredsredila se na određene oblasti ili gradove, obično unutar ograničenog vremenskog perioda. Naprimjer, uz studiju Lise Golombek i Donalda Wilbera o timuridskoj arhitekturi, postoji i odlično istraživanje timuridske arhitekture u iranskom dijelu provincije Horosan i dvodjelna analiza grada Herata, nekad dijela iste provincije, a danas u Afganistanu.⁸ Navedene studije, svojim nastojanjem na katalogizaciji građe, pružaju važan dokument koji se može koristiti, posebno ako se kombinira sa radom historičara književnosti i kulture, kako bi se razvile obuhvatnije teorije o regionalnim stilovima i kulturnom razvoju. Mada su znanstvenici poput Maxa van Berchema i Ernsta Herzfelda potcrtali središnju ulogu fizičkog dokaza u pisanju historije, tek nekolicina savremenih historičara uključuje ovu vrstu informacija u svoj rad. Neke od časnih izuzetaka predstavljaju Maria Subtelny, koja je proniknula u pisane i vizuelne izvore da bi napisala kulturnu historiju Srednje Azije, i Anne-Marie Eddé, koja je iscrpno proučavala sirijski grad Alep u vrijeme ejubijske vlasti.⁹ Pojedini autori koncentriraju

se na pojedinačne tipove građevina, sljedeći putanju koju je, u svom istraživanju islamske arhitekture, zacrtao Hillenbrand. Džamija je, sasvim prirodno, kao nesumnjivo najznačajniji tip islamske sakralne arhitekture, predmet brojnih studija. Te studije razlikuju se u pristupu i obimu: neke su globalne i tipološke i razmatraju različite tipove džamija od Afrike do Kine.¹⁰ Druge su ograničene na pojedinu regiju ili period.¹¹ Neke se bave određenim dijelovima džamija, kao što su munare ili mihrabi, a druge građevinama koje su s njima povezane, poput medresa i grobnica.¹² Sasvim prirodno, religijske građevine i dalje će najvećim dijelom definirati historiju islamske arhitekture. Ali, kao religijske strukture, one su, u cjelini, u velikoj mjeri konzervativne i moramo podsjetiti da islamska kultura i religija nisu nužno jednakog obima. Međutim, u pravilu, navedene studije veći naglasak stavljaju na znakove kontinuiteta nad znacima promjene, na tradiciju prije negoli na inovaciju. Arhitektura sekularnog karaktera potencijalno pruža mnogo više različitosti, ali je ona sačuvana u znatno manjem obimu, tako da je teže pisati globalnu historiju tipova građevina kao što su palače, trgovačka mjesta ili karavansaraji, a koje obično potpadaju pod regionalna grupiranja ili uvriježene vremenske periodizacije.¹³

Tek ukratko ćemo spomenuti dva veoma zanimljiva aspekta islamske arhitekture: urban-

7 Ebba Koch, „Mughal Architecture: An Outline of Its History and Development (1526.-1858.)“; (Munich: „Prestel“, 1991.). Na drugoj strani muslimanskog svijeta, Marianne Barrucand napisala je prikladan uvod o islamskoj arhitekturi Španije, sa sjajnim slikama (Marianne Barrucand i Achim Bednorz, „Moorish Architecture in Andalusia“ (Köln: „Taschen“, 1992.). Relativno nepoznata arhitektura Saudijske Arabije u središtu je zanimanja brojnih knjiga, počevši s knjigom Paolo Costa i Ennio Vicarioa, „Arabia Felix: A Land of Builders“ (Milano: „Electa“, 1977.) i knjige Fernando Varanda, „Art of Building in Yemen“ (London: AARP, 1981.)

8 Bernard O’Kane, *Timurid Architecture in Khorasan* (Costa Mesa, Calif.: Undena, 1987); Terry Allen, *Timurid Herat* (Wiesbaden: dr. Ludwig Reichert, 1983); i ibidem, *A Catalogue of Toponyms and Monuments of Timurid Herat* (Cambridge, Mass.: Aga Khan Program for Islamic Architecture, 1981.)

9 Maria Eva Subtelny, „The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and Its Political Significance“, Ph.D. disertacija, Harvard University 1979.; ibidem. Mirak-i Sayyid Ghiyas and the Timurid Tradition of Landscape Architecture“, *Studia Iranica* 24 (1995): 19-60; i ibidem. *Agriculture and the Timurid Chaharbagh: The Evidence from a Medieval Persian Agriculture Manual*, u: *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and design*, izd. Attilio Petruccioli, *Supplements to Muqarnas*, 7 (Leiden: Brill, 1997), 110-28. Anne-Marie Eddé, „La principauté ayyoubide d’Alep“ (579/1183658/1260) (Stuttgart: Franz Steiner, 1999.) koristi perzijske, sirijske, ermenske, latinske i hebrejske tekstove i arhitektonske, epigrafske, numizmatičke i umjetničke dokaze, kao i sekundarne književne izvore kako bi prikazala nijansirani portret jednog perioda. Vidjeti također: Yasser Tabbaa, „Construction

of Power and Piety in Medieval Aleppo“ (University Park, Pa.: „Pennsylvania State University Press“, 1997.)

10 Martin Frishman i Hasan-Uddin Khan, „The Mosque: History, Architectural Development and Regional Diversity“ (London: „Thames and Hudson“, 1994.)

11 Barbara Finster, „Frühe iranische Moscheen, vom Beginn des Islams bis zur Zeit saguqischer Herrschaft, Archaeologische Mitteilungen aus Iran: Ergänzungsband“, 19 (Berlin: D. Reimer, 1994.) „pokriva“ stare iranske džamije i; G.R.D. King, „The Historical Mosques of Saudi Arabia“ (London: „Longman“, 1986.) historijske džamije u Saudijskoj Arabiji, a djelo Renate Holod i Hasan-Uddin Khana, „The Contemporary Mosque: Architects, Clients and Designs since the 1950s“ (uz saradnju Kimberly Mims) (New York: „Rizzoli“, 1997.) bavi se džamijama modernoga doba

12 Jonathan Bloom, *Minaret: „Symbol of Islam, Oxford Studies in Islamic Art“* (Oxford: „Oxford University Press“, 1989.); Alexandre Papadopoulo, „Le mihrab dans l’architecture et la religion musulmane“; radovi međunarodnog kolokvija održanog u Parizu u maju 1980. godine (Leiden: „E.J.Brill“, 1981.); Lucien Golvin, „La madrasa médiévale“ (Aix-en-Provence: Edisud, 1995); i Thomas Leisten, „Architektur für Tote: Bestattung in architektonischem Kontext in den Kernländern der Islamischen Welt zwischen“ 3./9. und 6./12. Jahrhundert (Berlin: „D. Reimer“, 1998.)

13 Pogledati različite eseje o islamskoj palači u Gülru Necipoglu, izd. „Pre-Modern Islamic Palaces“, „Ars Orientalis“, 23 (1993.). Studija Kurta Erdmanna, „Das anatolische Karavansary“, des 13. Jahrhunderts (Berlin: „Gebrüder Mann“, 1961.-1976.) bavi se jedino karavansarajima u Anadoliji, dok se studija Wolframa Kleissa i M. Y. Kiania, „Karavansarayha-yi Iran (Iranian Caravanserais)“ (Tehran: „Iranian Cultural Heritage Organisation“, 1983.-1989.) bavi jedino karavansarajima u Iranu

Mshatta fasada (Berlin), detalj

izam i uređenje vrtova. Suprotno uvriježenim stereotipima, islam nije kultura pustinjačkih nomada, već proizvod gradova, a pitanje islamskoga grada, odnosno, još preciznije, njegove prirode, predmet je brojnih konferencija i studija.¹⁴ Neki ovoj temi pristupaju iz teorijske perspektive, kao što je slučaj u obimnoj i gusto pisanoj knjizi Paula Wheatleya koja se bavi islamskim gradom iz perspektive historijske geografije i koja ima malo doticaja sa aktuelnom ostavštinom.¹⁵ Ipak, najveći broj znanstvenika pribjegava regionalnoj kategorizaciji. Arapski islamski grad, dugo je, od šestnaestog stoljeća, u fokusu istraživanja francuskog znanstvenika André Raymonda, dok ostali ograničavaju istraživanje na iranski grad.¹⁶ Fokusirajući se na uže područje, znanstvenici mogu učiniti pomak od uobičajenih zaključaka, kao što su ti da se islamski grad razlikuje po tome što ima džamiju za bogoslužjenje, prema

14 Uvid u obimnost literature na ovu temu može pružiti vrlo opsežna bibliografija koju je pripremio Michael E. Bonine et al. „The Middle Eastern City and Islamic Urbanism: An Annotated Bibliography of Western Literature“, „Bonner Geographische Abhandlungen“ (Bonn: „Ferd. Dümmlers“, 1994.)

15 Paul Wheatley, „The Place Where Men Prey Together: Cities in the Islamic Lands“, „Seventh through the Tenth Centuries“ (Chicago: „University of Chicago Press“, 2001.)

16 Rad André Raymonda ukratko je predstavljen u: „The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries, an Introduction“ (New York: „New York University Press“, 1984.). Heinz Gaube, „Iranian Cities“ (New York: „New York University Press“, 1979.) i Masoud Kheirabadi, „Iranian Cities: Formation and Development“ (Austin: „University of Texas Press“, 1991.)

uvažavanju širih ekonomskih i ekoloških faktora, kao što su pitanje opskrbe vodom, poljoprivrednog zaleđa, trgovačkih puteva i slično.

Islamski vrt također je tema mnogih radova, različitih pristupa – od ozbiljnih regionalnih ili vremenskih klasifikacija do sjajnih slikovnih knjiga.¹⁷ S obzirom da su vrtovi u svojoj biti prolaznog vijeka, da se mijenja kroz različita doba dana, kroz godišnja doba i tokom godina, izuzetno je teško proučavati ih u historijskoj perspektivi. Mnoga djela, posebno izložbeni katalogi, preuzimaju kliše da je islamski vrt uvijek bio džennet na Zemlji.¹⁸ Odnedavno su istraživači historije vrtova počeli dovoditi u pitanje ovu prilično ispraznu ideju i razvijati znatno konkretnije i određenije predstave o korištenju vrtova u poljoprivredne svrhe i njihovoj ulozi kao znaka političke moći, posebno primjenjujući tehnike arheologije i tehnološke historije, kao i čitanjem traktata o agrikulturni te savremene poezije.¹⁹

17 Klasični radovi na ovu temu uključuju studije Richarda Ettinghausena, ed. „The Islamic Garden“ (Washington, D.C.: „Dumbarton Oaks“, 1976.), Donald Newton Wilbera, „Persian Gardens and Garden Pavillions“ (Washington, D.C.: „Dumbarton Oaks“, 1979.) i E. B. Monynihan, „Paradise as a Garden in Persia and Mughal India“ (New York: „George Braziller“, 1980.). Nešto recentniji simpozij o temi vrtova u vrijeme velikih carstava, u: „Petruccioli“ (vidjeti fusnotu 9). Lijepa knjiga sa ilustracijama o perzijskoj vrtnoj tradiciji djelo je Mehdiya Kansarija, M. Reze Moghtadera i Minoucha Yavarija, „The Persian Garden: Echoes of Paradise“ (Washington, D.C.: „Mage“, 1998.)

18 Sheila S. Blair i Jonathan M. Bloom, eds. „Images of Paradise in Islamic Art“ (Hanover, N. H.: „Darmouth College“, 1991.) i Hermann Forkl et al. „Die Gärten des Islam“ (Stuttgart: „Hansjörg Mayer“, zajedno sa „Linden Museum Stuttgart“, 1993.)

19 Terry Allen, „Imagining Paradise in Islamic Art“ (Sebastopol, Ca-

Kako se arhitektura ne može jednostavno transportirati (Mshatta fasada u Berlinu je, bez sumnje, izuzetak), istraživači moraju putovati da bi se s njome upoznali, a nestalnost svjetskih događanja često čini istraživanje islamske arhitekture izuzetno teškim poslom – bilo lokalnim znanstvenicima koji nisu u prilici putovati u susjedne zemlje, bilo strancima koji nemaju pristup u regiju. Navedena ograničenja mogu dovesti do jednostranosti i ohrabriti nacionalističke stavove, koji zatamnjuju širu sliku arhitektonskog razvoja. Ti uvjeti putovanja također se mogu promijeniti preko noći: Centralna Azija, godinama nedostupna, umrtvljena zona nekadašnjeg Sovjetskog saveza, opet je u središtu zanimanja otkako je "Put svile" opet postao "vruća" tema. Ipak, kako raste interes znanstvenika za Centralnom Azijom, a on će – sljedeći miomiris novca i politike – zasigurno rasti i u narednim godinama, glavni zadatak znanstvenika bit će u razdvajanju onoga što je stvarno od onoga što je u međuvremenu restaurirano, jer se megalomanske restaruracije u sovjetskom stilu i dalje nastavljaju bez kontrole. Nacionalistički režimi u novim republikama Srednje Azije proizveli su kult heroja sa sjećanjem i spomenicima ličnostima poput Temerlana, tako da arhive starih fotografija i planovi dobijaju na sve većem značaju u nastojanju da se odijeli žito od kukolja. Njihova publikacija na Websiteu dobrodošla je pomoć znanstvenicima.²⁰

Rukopisi i ilustracije knjiga predstavljaju drugi najznačajniji medij islamske umjetnosti s obzirom na to da je središnja uloga Kur'ana u islamu u ranom periodu dovela do univerzalnog poštovanja prema riječi, pismu i knjizi. To je, također, i medij oko kojeg se stavovi muslimana i nemuslimana ponajviše razlikuju: muslimani dodjeljuju najviši rang kaligrafiji, umijeću pisanja Božije riječi, i sakupljaju i već stoljećima proučavaju djela najboljih kaligrafa. Kad je riječ o kaligrafiji, zapadnjaci započinju sa dvostrukim nedostatkom: s jedne strane, zbog nepoznavanja pisma i jezika, i, s druge strane, zato što dolaze iz kulture koja veći značaj pridaje reprezentaciji ljudske forme ili prirode ne-

lif.: „Solipsist Press“, 1993.) ponudio je oštru kritiku ideje vrta kao raja. D. Fairchild Ruggles, „Gardens, Landscape and Vision in the Palaces of Islamic Spain“ („University Park Pa.: Pennsylvania State University Press“, 2000.) koristi vrlo široku lepezu savremenih izvora kako bi istražio razvoj vrtova u Španiji u širem islamskom kontekstu

20 Preuzeli smo ilustraciju od Sergei Mikhailovich Prokudin-Gorskii (1863.-1944.) iz njegovih spektakularnih, ranih fotografija Sredinje Azije, na stranici <http://www.loc.gov/exhibits/empire/gorskii.html>

goli reprezentaciji riječi. Čak i onim zapadnjacima koji uspijevaju cijeniti formalne i apstraktne vrijednosti islamske kaligrafije, takva jednostrana ocjena trivijalizira semantički sadržaj poruke.

Mnogima, posebno zapadnjacima, perzijska tradicija oslikavanja knjiga predstavlja islamsku umjetnost u malom i otvara prozor u magični, draguljni svijet koreografiranih bitaka i čudesnih vrtova u kojima vrludaju klonuli mladići i djevojke, ne obazirući se na čudovišta sakrivena iza stijena. Pobožni musliman mogao bi se zapitati ima li ta umjetnost ikakve veze sa islamom, kao što bi to učinili i iranski šovinisti, koji postavljaju isto pitanje, ali radi sasvim drukčijih razloga! Osim odlomka od devedeset stranica u "Rječniku umjetnosti" (poglavlje 3, "Islamska umjetnost"), i dalje ne postoji obuhvatni pregled islamske umjetnosti knjige. Pojavilo se nekoliko recentnih naslova na tu temu, od kojih su mnogi tinski rad i koji problemu pristupaju iz različitih smjerova, ali koji ponekad ne uspijevaju odvojiti šumu od stabla.²¹

Pojedini znanstvenici započeli su s proučavanjem fizičkih aspekata islamske knjige. Uzimajući u obzir da su islamske zemlje bile odgovorne za transfer papira i papirnih proizvoda iz Kine (gdje je papir otkriven) do Evrope, papir je vrlo važna tema, ali je ona, sve donedavno, bila vrlo rijetko proučavana. Helen Loveday proučila je islamske papire iz tehničke perspektive, a nekoliko francuskih znanstvenika započelo je mukotrpan zadatak datiranja i identificiranja islamskih papira (koji, za razliku od onih na Zapadu, nikad nisu imali utisnut vodeni žig) na osnovu njihovih fizičkih karakteristika.²² Bloom je učinio korak dalje od islamske umjetnosti prema intelektualnoj historiji kako bi pokazao

21 Johannes Pedersenov koristan priručnik „The Arabic Book“, prij. Geoffrey French (1946.; reprint, „Princeton“: „Princeton University Press“, 1984.) ponešto je staromodan. Na nekoliko konferencija raspravljalo se o različitim aspektima teme oslikavanja rukopisa, uključujući: François Déroche, ed. „Les manuscrits du moyen-orient: Essais de codicologie et paléographie“ (Istanbul: „Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul“; Paris: „Bibliothèque Nationale“, 1989.); George N. Atiyeh, ed., „The Book in the Islamic World“: „The Written Word and Communication in the Middle East“ (Albany: „State University of New York Press“, 1995.); Yasin Dutton, ed. „The Codicology of Islamic Manuscripts“, „Proceedings of the Second Conference of al-Furqan Islamic Heritage Foundation“, 4.-5. decembar 1993. (London: „Al-Furqan Islamic Heritage Foundation“, 1995.); François Déroche and Francis Richard, eds. „Scribes and Manuscripts du Moyen-Orient“ (Paris: „Bibliothèque Nationale de France“, 1997.); and David J. Roxburg, ed. „The Making and Reception of Painting in the Pre-Modern Islamic World“, Muqarnas 17 (2000.)

22 Helen Loveday, Islamic Paper: „A Study of the Ancient Craft“ (London): „Don Baker Memorial Fund“, 2001.); i Genevieve Humbert, „Journal Asiatique“, 286, br. 1 (1998,): 1- 54

da je papir igrao ključnu ulogu u razvoju klasične islamske civilizacije – insistirajući, ponajviše, na tvrdnji da je uvođenje papira imalo ključnu ulogu u umjetničkoj produkciji, jer je crtež zamijenio sjećanje kao spremište vizuelnih ideja.²³ Drugi znanstvenici bavili su se uvezivanjem knjiga, a koje se prilično razlikuje od onoga na Zapadu.²⁴ Neki znanstvenici istraživali su književne izvore o knjigama i knjigovestvu, iako oni datiraju uglavnom iz kasnije perzijske i indijske sredine.²⁵ Posebno plodonosan pristup je kodikologija koja, ustvari, predstavlja arheološko ispitivanje knjige. Tehnike kodikologije koriste se kako bi se odredilo mjesto porijekla i rekonstruirali mnogi tipovi rukopisa, od nepotpisanih i nedatiranih listova (folio) iz ranih prijepisa Kur'ana na pergamentu do albuma i ilustriranih rukopisa iz kasnijih perioda.²⁶

Kao što smo već rekli, kaligrafija je jedina forma vizuelne umjetnosti koju muslimani se univerzalno cijene i njena velika prisutnost jedna je od karakteristika koja razlikuje islamsku umjetnost od ostalih umjetničkih tradicija, iako još uvijek ne postoji sveobuhvatna studija o ovoj temi, a raskošne slikovne knjige ne mogu adekvatno popuniti navedeni nedostatak.²⁷ Velika zbrka nastala je oko naziva rukopisa koji su se uvriježili kroz dugi vremenski period, na mnogim mjestima, a pri tome se isti naziv nije uvijek odnosio na isti rukopis. Nekoliko recentnih studija pokušalo je dovesti u vezu razvoj arapske kaligrafije i epigrafike sa religijskim i političkim razvojem, ali takva polemička tumačenja, utemeljena na idiosinkretičkoj selekciji relevantnih dokaza, nisu šire prihvaćena.²⁸ Nijansirajući i znanstveniji pristup,

23 Jonathan M. Bloom, „Paper Before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World“ (New Haven: „Yale University Press“, 2001.)

24 Gulnar Bosch, John Carswell i Guy Petherbridge, „Islamic Bindings and Bookmaking“, izl.kat., „Oriental Institute, University of Chicago“, 1981; Duncan Haldane, „Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum“ (London: „World Of Islam Festival Trust“, u saradnji sa „Victoria and Albert Museum“, 1983); i Julain Raby i Zeren Tanindi, „Turkish Bookbinding of the 15th Century“: „The Foundations of an Ottoman Court Style“, ed. T. Stanley (London: „Azimuth Editions inpsred Association International de Bibliophilie“, 1993.)

25 Yves Porter, Painters, „Paintings and Books: An Essay on Indo-Persian Tehnical Literature“, 12th-19th Centuries, prij. mr. S. Butani (New Delhi: Manohar, „Centre for Human Sceinces“, 1994.); i Roxburgh

26 Vidjeti, najrecentniji primjer. François Déroche, „Manuel de codicologie des manuscrits en écriture arabe“ (Paris: „Bibliothèque Nationale de France“, 2000.), sa iscrpnom bibliografijom

27 Khatibi i Sijelmassi. Sheila Blair radi na novom istraživanju koje bi trebalo upotpuniti njeno ranije istraživanje islamskih natpisa, a kojim namjerava nadopuniti praznine o ovoj temi

28 Yasser Tabbaa, „The Transformation of Arabic Writing, Part 1: Qur'anic Calligraphy“, „Ars Orientalis“, 21 (1991.): 119-148; ibidem,

u duhu historije umjetnosti, pitanju razumijevanja izvora arapske kaligrafije potaknula je Estelle Whelan, koja je započela vrlo savjesnu studiju vizuelnih karakteristika sačuvanih rukopisa kojom je otkrila mnogo o njihovoj historiji i značenju.²⁹ Za razliku od pristupa drugih znanstvenika, koji obično koriste umjetnost da bi ilustrirali historiju ili politiku, Whelan je započela sa samim umjetničkim djelima i došla do revolucionarnih zaključaka o njihovoj dataciji, mjestu nastanka i atribucijama. Naprimjer, ona je prva istakla da je proučavanje pojedinačnih formi slova, a što je metoda nasljeđena iz klasične paleografije, nedovoljno da bi se objasnio razvoj arapskog pisma, u kome pojedina slova mijenjaju svoju formu i oblik ovisno o položaju u riječi. Štaviše, ona je pokazala da se, analizirajući promjene u prostoru između nepovezanih slova i pojedinih riječi, može baciti svjetlo na razvoj kroz vrijeme.

Proučavanje arapske kaligrafije ključno je u razumijevanju vizuelnog svijeta islamske umjetnosti i kako se on razlikuje od ostalih tradicija. Naprimjer, arapsko pismo čita se zdesna nalijevo, tako da se čini logičnim pretpostaviti da ljudi u pravilu „čitaju“ i slike u istom smjeru. Nadalje, govor obično započinje sa zazivanjem Boga (Bismillah) i tu vjerovatno započinje sljed slika. Ipak, brojni znanstvenici ne uzimaju u obzir ovo temeljno pravilo. Gotovo svako izdanje slonove kosti iz Kordobe, kao što je, naprimjer, kutija za novac načinjena za El-Mudžire, 968. godine, donosi sljed slika s lijeva nadesno, a koje započinju u sredini. Štaviše, najnovije knjige o islamskoj kaligrafiji jednostavno pretpostavljaju da će dobronamjerni čitalac cijeliti njenu ljepotu, a bez objašnjenja zašto i kako to činiti. Naslovnica Ahmeda Karahisarija sučeljava jedno uz drugo dva ekstremna slučaja kaligrafskog umijeća: dva primjera „lančanog“ pisma pokazuju kako majstor može imati potpunu kontrolu nad linijom koja teče, dok dva dijamanta kvadratnog pisma pokazuju kako se majstor domšljato prilagodio složenom tekstu u krutoj mreži bez ostavljanja imalo praznog prostora. Za razliku od kaligrafije, na Zapadu postoji duga tradicija izučavanja ilustriranja knjiga, posebno u iranskoj umjetnosti. Prva monografija o ovoj

„The Transformation of Arabic Writing, part 2: The Public Text“, „Ars Orientalis“ 24 (1994). 119-147; i Irene A. Bierman, „Writing Signs: The Fatimid Public Text“ (Berkley: „University of California Press“, 1998.)

29 Estelle Whelan, „Writing the Word of God: Some Early Qur'an Manuscripts and Their Milieux, Part 1“, „Ars Orientalis“, 20 (1990.): 113-148

temi pojavila se govoto prije stotinu godina, a zanimanje za ovu temu i dalje je veliko, čak i starih znanstvenika u našoj oblasti.³⁰ U proteklih godinama, mnogi znanstvenici ovoj temi pristupili su u historijskoj perspektivi, kao što je slučaj s radovima Basila Graya, Ettinghausena i Norah Titley koji su, nažalost, svi rasprodani. Neki znanstvenici pokušali su drukčije pristupe. Basil Gray izadao je tom koji kombinira eseje na historijskoj osnovi i prema medijskoj podjeli o umjetnosti knjige u Centralnoj Aziji, iako su poglavlja ponešto neujednačena u sadržaju. Oleg Grabar proučavao je različite ilustracije samo jednog književnog djela, El-Hariri-jeve "Mekame", ali izdavačev eksperiment da se stavi na stotine ilustracija na jedan mikrofilm učinio je knjigu prilično neupotrebljivom. Eleanor Sims primjenila je pristup prema književnim temama i bavila se bitkama i borbama, zmajevima i demonima, pejzažima i ljubavnicima u svojoj novoj knjizi o perzijskom slikarstvu kroz stoljeća.³¹

Većina autora knjiga o slikarstvu prisiljena je izabrati samo jednu ili dvije stranice iz svakog rukopisa za ilustraciju, jer je tek nekolicina izdavača spremna producirati faksimile rukopisa ili albuma.³² Nadalje, ilustracije u većini knjiga o slikarstvu obično su ubačene da bi zamijenile "irelevantan" tekst ili margine. Čak i izdanja koja prikazuju sve slike, poput onog o Mirajnama iz 15. stoljeća, obično ne pružaju nikakvu predodžbu kako su oslikane stranice uklopljene u cjelokupni rukopis.³³

30 F. R. Martin, „The Miniature Painting and Apinters of Persia, India and Turkey from the 8th to the 18th century“ (London: „Quaritch“, 1912.); i Oleg Grabar, „Mostly Miniatures: An Introduction to Persian Painting“ (Princeton: „Princeton University Press“, 2000.)

31 Basil Gray, ed., „The Arts of Book in Central Asia: 14th-16th Centuries“ (Boulder, „Colo.: Shambhala“/UNESCO, 1979.); Oleg Grabar, „The Illustrations of the Maqamat“ (Chicago: „University of Chicago Press“, 1984) i Eleanor Sims, „Peerless Images: Persian Painting and Its Sources“, u saradnji sa Borisom I. Marshakom i Ernstom J. Grubeom (New Haven: „Yale University Press“, 2002.)

32 Izuzetak predstavlja Rashid al-Dinov kompendij kronika („Blair i St. Petersburg's Album“, Francesca von Habsburg, „The St. Petersburg Muraqqa‘: Album of Indian and Persian Miniatures from the 16th through the 18th Century i Specimens of Persian Calligraphy by ‘Imad al-Hasani“ (Milan: „Leonardo Arte“, 1996.). Nedavno smo čuli za izuzetan projekt rekonstruiranja putem CD-ROM-a rukopisa „Šahname“, napisanog za šaha Tahmaspa

33 Marie-Rose Séguy, „The Miraculous Journey of Mahomet/Miraj

Keramička pločica, Turska, Iznik, druga polovina 16. stoljeća (Muzej Louvre)

Tek nekoliko autora pokušalo je – i bilo to u stanju – baviti se knjigom kao cjelovitim umjetničkim djelom, uključujući uvez, papir, kaligrafiju, iluminacije i ilustracije, kao i studiju o odnosu teksta i slike i okvira i teme.³⁴ Sa znanstvenog stajališta, to je zasigurno pravilan način pristupa temi, iako možda izdavači misle drukčije. Ostali mediji značajni u islamskim zemljama uključuju radove u metalu, keramici, staklu, tekstilu, drvetu, slonovoj kosti i kristalima. Najbolje su proučeni radovi u metalu i o toj temi ima nekoliko recentnih naslova – od općih pregleda do studija tehnologije, od svakodnevnih predmeta pronađenih prilikom iskopavanja do skupocjenih srebrnina.³⁵ Uz par izuzetaka, većina ovih radova odnosi se na rani period.³⁶ Korišteni zajedno

Nameh“ (New York: „George Braziller“, 1977.)

34 Simson (ran. nav.)

35 Najbolje je započeti istraživanje sa radom Eve Baer, „Metalwork in Medieval Islamic Art“ (Albany: „State University of New York Press“, 1983.). James Allan je pisao o perzijskoj tehnologiji proizvodnje radova od metala i o metalnim predmetima koje su iskopali stručnjaci „Metropolitan Museuma“ na lokalitetu Nišapur, u sjeveroistočnom Iranu: James W. Allan, „Persian metal technology: 700-1300 AD“ (London: „Ithaca Press for the Faculty of Oriental Studies“ i „Asholean Museum“, University of Oxford, 1979.); i ibidem, „Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period“ (New York: „Metropolitan Museum of Art“, 1982.). Boris Marshak bavi se neobičnim srebrnim predmetima koji se obično nazivaju postsasanidskim, iz susjedne Centralne Azije: „Marschhak (Marshak), Silberschätze des Orients: Mettalkunst“, des 3.-13. „Jahrhunderts und ihre Kontinuität“, prij. L. Schirmer (Leipzig: VEB E. A. Seemann, 1986.)

36 Izuzetak predstavlja, naprimjer, studija Linde Komaroff o radovima u metalu iz timuridskog perioda, „The Golden Disk of Heaven: Metalwork of Timurid Iran“ (Costa Mesa, Calif., Mazda, 1992); i Jamesa Allana i Briana Gilmura o perzijskim radovima u metalu, „Persian Steel,

sa katalogizima javnih i privatnih zbirki, ovi radovi pružaju sasvim dobar tehnički i historijski pregled teme, bez obzira na činjenicu da se najvećim dijelom usredsređuju na luksuznu robu s područja Irana.³⁷

Keramika je, iako istaknuta u muzejskim i privatnim kolekcijama, znatno manje obrađena. Ništa još nije napisano što bi osvježilo klasični priručnik Arthura Lanea, nekadašnje voditelja zbirke keramike u "Victoria i Albert muzeju".³⁸ Kao što je slučaj i s metalom, najskuplji tipovi keramike dobili su najviše pažnje³⁹ i većina knjiga usredsredila se na iranske i egipatske predmete sa figuralnom dekoracijom. Izuzetak predstavlja multidisciplinarna studija grupe autora o iranskoj keramici timuridskog perioda koja obrađuje različite tipove keramike, uz stilističku i tehničku analizu i predstavljanje široke lepeze brojnih centara keramike.⁴⁰ Ova knjiga pokazuje prednosti kombiniranja raznovrsnih ekspertiza, mada se raznovrsni glasovi ne isprepliću uvijek harmonično. Jedan od autora, Robert Mason, napisao je niz provokativnih članaka utemeljenih na njegovoj mikroskopskoj analizi materijala ("petrofabric") različitih tipova islamske keramike. Njegova studija mogla bi biti revolucionarna u tradicionalnom proučavanju islamske keramike, jer otvara sumnju prema mnogim uvriježenim stilističkim kriterijima koje su koristile ranije generacije istraživača. Radi nečega, staklo je islamskoj umjetnosti u posljednje vrijeme privuklo je dosta pažnje. Cjelokupna historija islamskog stakla – od početaka do imitatora – bila

the Tanavoli Collection", *„Oxford Studies in Islamic Art“*, 15 (Oxford: „Oxford University Press“, 2000.)

37 Assadullah Souren Melikian-Chirvani, „Islamic Metalwork from the Iranian World 8-18th Centuries“ (London: „Her Majesty's Stationery Office“, 1982.); „Atil et al.“ (ran. nav.); James W. Allan, „Islamic Metalwork: The Nuahd Es-Said Collection“ (London: „Sotheby's“, 1982.); i idem, „Metalwork of the Islamic World: The Aron Collection“ (London: Sotheby's, 1986.)

38 Arthur Lane, „Early Islamic Pottery“ (London: „Faber and Faber“, 1947); i ibidem, „Later Islamic Pottery“ (London: „Faber and Faber“, 1957.). Dopadljiv i vrlo luksuzan pregled Jeana Soustiela na francuskom odražava idiosinkretički pogled sakupljača i trgovca, „La céramique islamique: Le guide du connaisseur“ (Fribourg: „Office du Livre“, 1985.)

39 Knjiga Olivera Watsona „Persian Lustre Ware“ (London: „Faber and Faber“, 1985) daje odličan hronološki pregled i može biti dopunjena knjigom Alana Caiger-Smitha o tehnikama proizvodnje luster, „Luster Pottery: Technique, Tradition and Innovation in Islam and the Western World“ (London: „Faber and Faber“, 1985.). Raniji tipovi luster, posebno oni iz Iraka i Egipta, predstavljeni su u djelu Helen Philon, „Early Islamic Ceramics: Ninth to Twelfth Centuries“, *„Catalogue of Islamic Art/Benaki Museum Athens“*, 1 (London: „Islamic Art Publications“, 1980.)

40 Lisa Golombek, Robert B. Mason and Gauvin A. Bailey, „Tamerlane's Tableware: A New Approach to the Chinoiserie Ceramics of Fifteenth and Sixteenth Century Iran“ (Costa Mesa, Calif.: „Mazda“, u saradnji sa „Royal Ontario Museum“, 1996.)

je tema recentne izložbe i kataloga jedne privatne kolekcije.⁴¹ Kao i s ostalim medijima, znanstvenici se priklanjaju najneobičnijim tipovima stakla, kao što je reljefno, gravirano staklo ili staklo sa dekoracijom u emajlu⁴², ali, kao što je slučaj i s keramikom, novi načini tehničke analize, posebno stakla pronađenog na arheološkim lokalitetima, obećavaju mogućnost bacanja novog svjetla na stare teme.

Mada je relativno malo pisano o njemu (možda zato što je vrlo malo i sačuvano), tekstil je bio glavno uporište srednjovjekovne islamske ekonomije. Mjerodavno istraživanje Maurice Lombarda, objavljeno posthumno iz njegovih predavanja na "Collège de France", i danas je temeljni historijski priručnik, mada se u potpunosti zasniva na književnim izvorima i ne donosi sačuvane primjerke.⁴³ Atraktivan i čitljiv uvodnik Patricije Baker kombinira historijski i tehnički pregled, sa sjajnim slikama u boji.⁴⁴

Tek mali broj znanstvenika u stanju je sakupiti na jednom mjestu tehničke, lingvističke, historijske i historijskoumjetničke vještine koje bi omogućile temeljito razumijevanje tekstilne produkcije, tako da je poželjan timski rad, mada on sporo napreduje. Dugoočekivana knjiga o osmanskom brokatu i baršunu ne pokazuje samo njihovu ljepotu, već i nekadašnji značaj u islamskom društvu, mada se i ova knjiga, također, oslanja na najljepše – i najfotogeničnije – primjere.⁴⁵

Jedno od najizazovnijih pitanja koja zaokupljaju istraživače islamskog tekstila tiče se prekrasnih svila izvezenih zlatnim nitima koje su se pojavile na tržištu posljednjih godina, možda kao posljedica otvaranja (ili pljačkanja) budističkih samostana na Tibetu, u kojima su mnoge od ovih svila bile čuvane stoljećima. Rasprave o mjestu porijekla ovih svila i dalje su vrlo gorljive, a atribucije se kreću u rasponu od Anadolije do centralne Azije. Različiti pristupi – od stilističkih analiza životinja u ukrasnim medal-

41 Stefano Carboni i David Whitehouse, „Glass of the Sultans“ (New York: „Metropolitan Museum of Art“, 2001.) i Stefano Carboni, „Glass from Islamic Lands“ (New York: „Thames and Hudson“, u saradnji sa „Al-Sabah collection“, „Dar al-Athar al-Islamiyya“, „Kuwait National Museum“, 2001.)

42 Rachel Ward, ed., „Gilded and Enamelled Glass from the Middle East: Origins, Innovations“ (London: „British Museum Press“, 1998.)

43 Maurice Lombard, „Les textiles dans le monde musulman VII-XIII siècle“ (Paris: „Mouton“, 1978.)

44 Patricia L. Baker, *Islamic Textiles* (London: British Museum Press, 1995.)

45 Nurhan Atasooy et al., „Ipek: The Crescent and the Rose: Imperial Ottoman Silks and Velvets“ (London: „Azimuth Editions“, ispred TEB A.S., 2002.)

jonima do tehničkih analiza načina izvedbe i vrsta zlatnih niti – još uvijek čekaju na usaglašavanje, ali i nagovještavaju žučljive debate.⁴⁶

Većina ljudi privučena je islamskom umjetnošću perzijskim minijaturama ili orijentalnim ćilimima, pri čemu je uzrok zanimanja za ćilime možda u tome što su u velikoj mjeri bili sakupljeni na Zapadu. Recimo to pojednostavljeno, postoje dva tipa ćilima: oni koji se stavljaju na tlo (kuće) i oni koji se vješaju na zid (muzeja). Na sličan način, i literatura o prekrivačima dijeli se na dva tipa, a većinu ih pišu trgovci koji su zabrinuti kako da promoviraju svoju robu. Tek neznatan broj studija napisali su znanstvenici i veliki dio toga je nerazumljiv onima koji nisu upućeni u jezik prepleta, čvorova, osnove i potke. Koristan vodič koji bi novacima u ovoj oblasti mogao pomoći u premoštavanju jaza jest priručnik Waltera Dennyja⁴⁷ koji je i zabavan i pisan s osjećajem. U ovom području, kao i u ostalima, novi načini tehničke analize, posebno datiranja uz pomoć radiokarbonske analize, obećavaju revolucioniranje studija, mada je i dalje nužno uspotstaviti standarde na osnovu kojih se mogu uskladiti navedene tehničke studije.⁴⁸

Iz ovih različitih izvora mogao bi se pripremiti primjeren pregled historije metala, keramike i tekstila u islamskim zemljama, ali izvori su vrlo oskudni za ostale medije. Naprimjer, još uvijek ne postoji nijedno istraživanje radova u drvetu, mada rijetkost ovoga medija u islamskim zemljama uzrokuje njegov neobično visok status, a majstori u drvetu razvili su neke od najinovativnijih tehnika obrade. Analize Kutubiyya minbera pokazale su, naprimjer, da su pilicu za drvorezarenje, za koju se

46 Historijski kontekst predstavio je Thomas T. Allsen, „Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles“ (Cambridge: „Cambridge University Press“, 1997.), i ovaj put bez ilustracija. Tehnički aspekt uglavnom je analizirala Anne Wardwell; vidjeti, naprimjer, Anne E. Wardwell, „Panni Tartarici: Eastern Islamic Silks Woven with Gold and Silver (13th and 14th Centuries)“, „Islamic Art“, 3 (1988./89.): 95-173; i James C. Y. Watt i Anne E. Wardwell, „When Silk was Gold: Central Asian and Chinese Textiles“ (New York: „Metropolitan Museum of Art“, u saradnji sa „Cleveland Museum of Art“, 1997.)

47 Walter B. Denny, „The Sotheby's Guide to Oriental Carpets“ (New York: Simon and Schuster, 1994.)

48 Naprimjer, 1990. godine „Metropolitan muzej“ nabavio je rijedak primjerak ćilima sa „životinjskim“ uzorkom, jedan od najranijih primjera te vrste. Sličan prekrivač opisan je na jednoj slici iz Siene iz ranog 15. stoljeća, „Zaruke Bogorodice“ („National Gallery“, London, inv. br. 1.317), ali radiokarbonska analiza prvotno je sugerirala neupitnu dataciju u 12. stoljeće i ćilim je sada datiran u rano 14. stoljeće. Vidjeti, „An Animal Rug at the Metropolitan Museum“, Hall 53 (Oct. 1990): 154-55; i <http://www.metmuseum.org/collections/view1.asp?dep=14%26amp;full=0%26amp;item=1990%2E61>

„Mekama“, Hariri (1054 - 1122), ilustrator Jahja ibn Mahmud el-Wasiti, detalj

vjerovalo da su je otkrili talijanski drvorezbari u vrijeme renesanse, već koristili muslimanski majstori u Španiji nekoliko stoljeća ranije. Da bi se proučavala slonova kost, treba se vratiti Kühnela masivnoj zbirci dokumenata,⁴⁹ ali ograničeni broj primjeraka stavlja ovaj izvor izvan dometa većine znanstvenika i biblioteka. Već dugo se čeka na dokumentiranje islamskog kristala.

Sve u svemu, ogromna mnogo radova napisano je o pojedinačnim medijima islamske umjetnosti, ali literatura je široko raspršena i često je teško doći do tih radova. Tek posljednjih godina, temeljito poznavanje islamske historije, kulture i jezika postalo je nužan preduvjet i vještina svim znanstvenicima u ovoj oblasti, a većina ranije napisanih djela više je deskriptivne negoli analitičke ili interpretativne prirode. Uz to, nove tehnike analize – uključujući radiokarbonske datacije, termoluminiscenciju, PIXE i petrografiju – predstavljaju značajan doprinos u proučavanju islamske umjetnosti, na isti način na koji su revolucionirale izučavanje ostalih umjetničkih tradicija, ali – da bi umjetnička djela situirali u šire historijske i kulturne kontekste – brojni znanstvenici još uvijek moraju na uspješan način integrirati nova znanstvena otkrića sa rezultatima tradicionalnih vizuelnih analiza.

S engleskog:
Aida Abadžić-Hodžić

49 Ernst Kühnel, „Die Islamischen Eifenbeinskulpturen“, VIII.-XIII.; „Jahrhundert“ (Berlin: „Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft“, 1971.)